



Р. Л. Чорний*

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СПІВУЧАСНИКІВ ЗЛОЧИНУ

Дослідження історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства представляє великий науковий інтерес, адже це дозволяє усвідомити юридичну природу тих або інших кримінально-правових інститутів, а також з'ясувати тенденції і перспективи їхнього розвитку.

У теорії кримінального права проблеми відповідальності співучасників злочину вивчалися такими вченими як Ф. Г. Бурчак, Н. П. Водько, Р. Р. Галіакбаров, Л. Д. Гаухман, Я. Городинський, М. С. Гринберг, П. І. Гришаєв, А. Ф. Зелінський, М. І. Ковальов, А. П. Козлов, Ю. А. Красіков, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Р. І. Міхеєв, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, М. С. Таганцев, П. Ф. Тельнов, А. М. Трайнін, І. Я. Фойницький, М. Д. Шаргородський та інші.

Однак слід зазначити, що незважаючи на досить ґрунтовну розробку цієї проблеми, питання дослідження історії розвитку вітчизняного законодавства про відповідальність співучасників злочину потребує окремого вивчення.

Метою цієї статті є дослідження процесу історичного розвитку норм національного законодавства, котрими регламентуються питання відповідальності співучасників злочину.

Найважливішою законодавчою пам'яткою давньоруської держави є Руська Правда. Саме у цьому кодифікаційному акті вперше знаходять закріплення положення, що визначають відповідальність групи осіб, — приписів, які слугували підставою для дальшого розвитку інституту співучасті¹. Наприклад, ст. 31 Руської Правди (короткої редакції) встановлювала: “А иже крадетъ любо конь, любо воли или клеть, да аще будетъ един крал, то гривну и тридесят резан платити ему; или их будет 18, то по три гривне и по тридесят резан платити мужеви”². Як бачимо, у вказаній статті йдеться про покарання у випадку вчинення злочину декількома особами.

Слід зазначити, що, на думку деяких учених, котрі досліджували положення аналізованого акта, у ст. 31 міститься помилка у вказівці на розмір штрафу: у випадку вчинення злочину однією людиною — одна гривня 30 ризан; у випадку, якщо злочинців декілька, то кожний з них мав уплатити по 3 гривні 30 ризан. Тому створюється враження, начебто у випадку вчинення злочину декількома особами розмір штрафу збільшується. Однак, як відзначають дослідники, текст статті був дещо зіпсований і замість слова “гривню” варто читати “3 гривні”³. Отже, у Руській Правді встановлювалася однакова міра покарання за вчинення злочину як однією особою, так і групою. Такий висновок підтверджується змістом низки інших статей. Зокрема ст. 41 Просторової Правди проголошувала: “аже крадет кто скот в хлеме или клеть, то же будетъ один, то платити ему три гривны

© Чорний Р. Л., 2007

* провідний науковий співробітник Інституту оперативної діяльності та державної безпеки Служби безпеки України (м. Київ), кандидат юридичних наук

¹ Трайнін А. Н. Учение о соучастии. — М.: Юриздат, 1941. — С. 24.

² Памятники русского права. Вып. 1. Памятники права Киевского государства. X-XX вв. / Под ред. С. В. Юшкова. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1952. — С. 79.

³ Там же. — С. 100.



и 30 кун; будет ли их много, всем по три гривны и по 30 кун платити”. У свою чергу стаття 42 містила норму, відповідно до якої: „аже крадеть скот на поли, или овце, или козы, ли свиньи, 60 кун; будеть ли их много, то всем по 60 кун”⁴.

Таким чином у Руській Правді, вперше закріплено положення про співучасть. Як писав А. Н. Трайнін, не можна не відзначити, що всі ці спроби конструювати відповідальність декількох осіб, учасників одного і того самого злочину, мають місце у зв'язку з майновими посяганнями: у всіх випадках йдеться про крадіжку худоби або зерна. Приписи про співучасть, таким чином, уперше з'являються в боротьбі з майновими злочинами, в інтересах захисту приватної власності⁵. Однак Руська Правда ще не знає класифікації співучасників на види. У ній встановлюється однакова відповідальність всіх учасників злочину.

Дальший розвиток законодавства пов'язаний із судобниками 1497 р. та 1550 р., що переважно є пам'ятками процесуального права. Кримінальне право зазнає істотних змін. Згадку про відповідальність співучасників злочину знаходимо у деяких законодавчих пам'ятках цього ж періоду. Так, у ст. 1 Вироку про розбійні справи 1555 р., який входив до Статутної книги Розбійного наказу 1555-1556 рр., відзначено: “которого розбойника поймают, и тот розбойник в разбоех на себя и на своих товарищев учнет говорити, и что кому розбойного досталось, и по его речем у того человека поличное вымут и, пытан, на себя не скажет, а в обыску ево назовут лихим человеком, и того по обыску и по розбойничим речем и по поличному каз нить”⁶. Подібна вказівка міститься також у ст. 4 Білозірської губної грамоти 1539 р.: “а вперед, в ваших волостях, где розобьют розбойники село или деревню, или кого на дорозе розобьют, а на которых людей на своих товарищев учнут, которые розбойники пытаны говорити, что с ними разбивали или к кому приезжали, а те будут люди живут в Белозерском уезде, и вы б тех розбойников имали ж, да обыскав и доведи на них и пытав накрепко, казнили смертью ж”⁷.

Звертає на себе увагу те, що законодавство цього періоду встановлює відповідальність за приховування злочину. Зокрема, у ст. 3 Білозірської грамоти зазначалось: “или кто у себя розбойников держит, или к кому розбойники приезжают и розбойную рухлядь приводят”⁸. Закон у цьому випадку передбачав однакове покарання як для “розбойников”, так і для осіб, які приховували факт злочину — страту. Досить суттєвою обставиною, закріпленою у законі, вбачається обов'язкова вимога встановлювати факт поінформованості особи, що переховує “розбойника” і його “розбойную рухлядь”, про те, що останній “розбивал”. Так, ст. 6 Вироку про розбійні справи проголошувала: “в которой сотни поймают у кого розбойника и поличное у него во дворе по его речем вымут, -того розбойника пытати: и сколь давно к нему приезжает, и розбойную рухлядь к нему привозит, и ведает ли он, что он разбивал”⁹. У випадку, якщо така особа “не ведала, что он разбивал”, то вона підлягала більш м'якому покаранню.

Той факт, що законодавство цієї епохи ще не має окремих приписів стосовно співучасті у злочині, як відзначає А. Н. Трайнін, пояснюється тим, що “ответственность, и при том одинаковая ответственность всех участвовавших в

⁴ Там же. — С. 112.

⁵ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. — М.: Юриздат, 1941. — С. 24.

⁶ Памятники русского права. Вып. 4. Памятники права периода укрепления русского централизованного государства XV — XVII в. в. / Сост.: А. А. Зимин, С. М. Каштанов, А. И. Копанев и А. Г. Поляк; Под ред. (и с предисл., С. 5 — 45) проф. Л. В. Черепнина. — М.: Госюриздат, 1956. — С. 156.

⁷ Там же. — С. 177.

⁸ Там же.

⁹ Там же. — С. 357.



совершении преступления, представлялась законодателю настолько бесспорной, что не требовала специальных постановлений”¹⁰.

У XVII ст. законотворча діяльність активізується. Її вінцем стало Соборне уложення 1649 р., яке знаменувало собою розвиток усіх галузей права. Значна увага у вказаному кодифікаційному акті була приділена нормам кримінального права, у тому числі положенням щодо відповідальності за суспільно небезпечні діяння, вчинювані декількома особами. Так, в Уложенні вперше знайшли своє закріплення норми про відповідальність не лише виконавців (співвиконавців) злочину, але й інших видів співучасників — підбурювачів і пособників. Зокрема, у ст. 19 гл. XXII Уложення зазначалося: “а будет кто над кем учинит смертное убийство по чьему научению, а сыщется про то допряма, и того, кто на смертное убийство научал, и кто убил, обеих казнити смертию же”¹¹. Як ми бачимо, підбурювач підлягав такому ж покаранню, що й безпосередній виконавець злочину. Ця ситуація мала місце й у низці інших випадків. Водночас в Уложенні (ст. 12 гл. X) знаходимо виключення із вказаного правила: “а который дияк ... велит судное дело подьячему написать не так как в суде было ... дияку за то учинить торговую казнь, бити кнутом, и во дьяцех не быти, а подьячего казнити, отсеци рука”¹². Отже за вказане суспільно небезпечне діяння безпосередній виконавець злочину карався суворіше, ніж підбурювач. Дії пособника могли полягати або в “подводе” (наданні засобів для вчинення злочину), або в “поноровке” (усуненні перешкод). Пособництво каралося так само, як безпосереднє виконання злочину: “... и указ им чинити также как розбійником” (ст. 63 гл. XXI Уложення).

Крім цього, в Уложенні 1649 року вперше з’являються поняття скопу і змови, під якими розумілися великі групи осіб, котрим були притаманні такі ознаки як попередня організованість та спільність вчинення злочинів¹³. Насамперед про скоп і змову йдеться у главі про державні злочини: “а кто учнет к царьскому величеству, или на его государевых бояр и околничих и ближних людей, и в городех и в полкех на воевод, и на приказных людей, или на кого нибуди приходити скопом и заговором, и учнут кого грабити, или побивати, и тех людей, кто так учинит, за то по тому же казнити смертию безо всякия пощады” (ст. 21 гл. II Уложення)¹⁴. Всі учасники скопу і змови каралися однаково — до них застосовувалася смертна кара. Водночас, варто відзначити, що у випадку утворення скопу і вступу у змову з метою вчинення злочинів проти інших громадян, співучасники (“товариши”) піддавалися менш суровому покаранню, ніж виконавець. Про це, зокрема, свідчить стаття 198 глави X Уложення: “а будет кто приедет к кому-нибудь на двор насильством, скопом и заговором, умысля воровски, и учинит над тем, к кому он приедет или над его женою, или над детьми, или над людьми смертное убийство, а сыщется про то допряма, и того, кто такое смертное убийство учинит, самого казнити смертию же, а товарищев его бити кнутом и сослати, куды государь укажет”¹⁵.

¹⁰ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. — М.: Юриздат, 1941. — С. 30.

¹¹ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1985. — Т. 3. — С. 250.

¹² Там же. — С. 103; Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. — Ростов н/Д: Феникс, 1995. — С. 338.

¹³ Законодательные памятники Русского централизованного государства XV-XVII веков. Соборное уложение 1649 года. Текст. Комментарии. — Л.: Наука, 1987. — С. 154.

¹⁴ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1985. — Т. 3. — С. 89.

¹⁵ Там же. — С. 134.



У Соборному уложенні досить детально регулюються питання відповідальності осіб, причетних до злочину. При цьому слід відмітити, що відповідальність за деякі форми причетності встановлювалася така ж, як за вчинення самого злочину. Свідченням може слугувати ст. 19 гл. II Уложення, котрою передбачалась відповідальність за приховування тяжкого злочину проти держави: “а будет кто сведав, или услыша на царское величество в каких людех скоп и заговор, или иной какой злой умысел, и государю и его государевым бояром и ближним людем, про то не известит ... и его за то казнити смертию безо всякия пощады”.

Соборне уложення 1649 р. мало вагоме значення для подальшого розвитку інституту співучасті. У цьому зв'язку необхідно погодитися з тими авторами, які вважають, що в Уложенні були закладені такі істотні поняття, які стали основою для інституту співучасті в кримінальному праві, загальноприйнятими і в законодавстві, і в сучасній доктрині¹⁶.

Наступною законодавчою пам'яткою, що регулювала кримінально-правові відносини, було Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., яке відіграло велике значення у розвитку норм про відповідальність співучасників. Насамперед необхідно відзначити, що про співучасть в Уложенні йшлося у спеціальних нормах розділу третього “Об участии в преступлении” глави першої (ст.ст. 13-15) і розділу другого “О мере наказания” глави третьої (ст.ст. 123-129)¹⁷. Таким чином, положення про співучасть були віднесені до самостійного підрозділу кримінального закону, що, безсумнівно, є досить важливим. Адже раніше у законах існували лише окремі згадки про відповідальність співучасників.

Аналіз норм Уложення про покарання кримінальні і виправні свідчить, що у ньому розрізнялися два види співучасті: вчинення злочину декількома особами без попередньої змови та за попередньою змовою. Як відмітив М. С. Таганцев, “причем, по смыслу ... постановлений, различие между видами соучастия относилось именно к “предварительности”, так соглашение являлось условием каждого вида. Предварительность соглашения рассматривалась как обстоятельство, усиливающее вину”¹⁸. Таким чином, головною конструктивною ознакою співучасті відповідно до Уложення була змова. У співучасті без попередньої змови виділялися головні винуватці й учасники; у співучасті другого виду — підбурювачі, пособники, інші співучасники. Причому закон вперше наводив поняття кожного співучасника. Так, головними співучасниками визнавалися особи “распорядившие или управлявшие действиями других”, а також “приступившие к действиям прежде других при самом оных начале, или же непосредственно совершившие преступление”. Учасниками злочину вважалися особи, які “непосредственно помогали главным виновным в содеянии преступления”, й особи, “которые доставляли средства для содеяния преступления, или же старались устранить препятствия, к тому представлявшиеся”¹⁹. Слід зазначити, що закон досить чітко визначав коло дій кожного зі співучасників.

Однак система поділу співучасників на види не була беззаперечною. Наприклад, необхідність закріплення за окремими співучасниками деяких дій уявляється досить сумнівною. Так, говорячи про головних винних та учасників злочину, вчиненого без попередньої змови, А. Лохвицький писав: “Спрашивается, каким образом может выйти, что человек распоряжается действиями других, а

¹⁶ Там же. — С. 89.

¹⁷ Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — С. 175, 177.

¹⁸ Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая. В 2 т. — М.: Наука, 1994. — Т. 1. — С. 334.

¹⁹ Там же. — С. 175.



другие следовательно слушаются его, каким образом можно доставлять средства, устранять препятствия, — все это без предварительного, т. е. предшествовавшего преступлению уговора?”. Дійсно, важко собі уявити, скажімо, організаторські дії без попередньої змови. Крім того, сумнівно видається необхідність розмежування “зачинщиків” і “підмовників” (підбурювачів) злочинів, вчинених за попередньою змовою. “Зачинщиками” визнавалися “те, которые, умыслив содеянное преступление, согласили на то других, и те, которые управляли действиями при совершении преступления или покушении на оное, или же первые к тому приступили” (ст. 15 Уложення). У свою чергу підмовниками вважалися особи, які “не участвуя сами в совершении преступления, употребляли просьбы, убеждения или подкуп и обещание выгод, или обольщения и обманы, или же принуждение и обманы, дабы склонить к оному других” (ст. 15 Уложення)²⁰. Дії “зачинщика” і підбурювача досить схожі: як “зачинщик” першого роду, так і підбурювач однаково схиляють третіх осіб до вчинення злочину. Різниця між ними полягала лише в тім, що “первый присоединяет их к своему уговору и соглашает принять участие в осуществлении преступного умысла, а второй склоняет на совершение преступления, замышленного другими”²¹. На нашу думку, поняття “зачинщика” в Уложенні було не зовсім вдалим, оскільки воно поєднувало у собі діяльність підбурювача, організатора, а також виконавця злочину.

Великий інтерес представляють ст.ст. 123-129 Уложення, в яких містилися правила визначення міри покарання співучасникам злочину. У вказаних статтях вказувалося, що при співучасті без попередньої змови “главные виновные приговариваются к высшей мере наказания, за то преступление в законах положенного”, учасники караються “по мере оказанного каждым из них содействия в учинении преступления, одною или двумя степенями ниже того, коему подвергаются главные виновные”. При співучасті за попередньою змовою “зачинщики... приговариваются к самой высшей мере той степени наказания, которое вообще законом за сие преступление положено”. Підбурювачі “приговариваются к высшей мере наказания, определенного за сие преступление, к коему они подговаривали или подстрекали”. У свою чергу “сообщники в преступлении подлежат наказанию, за сие преступление законом положенному; но мера оного определяется по мере содействия их зачинщикам, как в приготовлении к преступлению и в привлечении к оному других, так и в самом исполнении”. Стосовно пособників закон встановлював таке: “те, коих содействие было необходимо для совершения преступления, приговариваются к наказанию, за то преступление в законе определенному, наравне с учинившими оное; а все прочие к наказанию одною степенью ниже бывших при содеянии преступления участников оного”²². Крім цього, правила призначення покарання співучасникам злочину передбачалися й у низці статей Особливої частини Уложення. Наприклад, у ст. 1633 Уложення встановлювалося, що “за разбой, учиненный составившеюся для того или вообще для преступлений сего рода шайкою ... зачинщики, начальники и все главнейшие преступники подвергаются лишению всех прав состояния и ссылке на каторжную работу на время от двенадцати до пятнадцати, а прочие от десяти до двенадцати лет”²³.

Неважко помітити, що у наведених нормах встановлювався не що інше, як принцип диференціації відповідальності співучасників злочину.

²⁰ Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. — СПб.: Изд-во журн. Министерства юстиции, 1867. — С. 139.

²¹ Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. — СПб., 1909. — С. 40.

²² Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. — М.: Юрид. лит., 1988. — Т. 6. — С. 197, 198.

²³ Таганцев Н. С. Указ. работа. — С. 941.



Таким чином, в Уложенні про покарання кримінальні і виправні співучасть виділено у самостійний інститут кримінального права.

Подальший розвиток кримінального законодавства пов'язаний із затвердженням 22 березня 1903 року проекту нового Уголовного уложення, яке, за своїм змістом, стало більш досконалим. Зокрема, ст. 51 Уложення проголошувала: “в преступном деянии, учиненном несколькими лицами, согласившимися на его совершение или действовавшими заведомо сообща, соучастниками признаются те, которые: 1) непосредственно учинили преступное деяние или участвовали в его выполнении; 2) подстрекнули другого к соучастию в преступном деянии; 3) были пособниками, достававшими средства, или устранявшими препятствия, или оказавшими помощь учинению преступного деяния советом, указанием или обещанием не препятствовать его учинению или скрыть оное”²⁴.

Насамперед, варто звернути увагу на те, що ознакою співучасті, так само як і в Уложенні 1845 р., визнавалась змова на вчинення злочину або, принаймні, “завідомість” про загальну діяльність. Інакше кажучи, обов'язковою ознакою співучасті визнавалась взаємна поінформованість співучасників: кожний зі співучасників повинен знати про злочинне діяння іншого співучасника. Система видів співучасників в Уложенні 1903 р., як ми бачимо, стала більш спрощеною і чіткіше визначеною.

Заслужовує на увагу та обставина, що питання про відповідальність співучасників ставилося у залежність від поділу злочинних діянь на види: тяжкі злочини, злочини й проступки (ст. 3 Уложення). Так, у відповідності зі ст. 15 Уложення всі співучасники тяжкого злочину або злочину підлягали покаранню “за учиненное преступное деяние положенному”. Покарання у цьому випадку пом'якшувалося лише для пособника, “коего помощь была несущественна”. Зі співучасників проступку карався “только непосредственно учинивший или участвовавший в выполнении оного”. Підбурювач і пособник підлягали покаранню “только в случаях, особо законом указанных”²⁵. Крім цього, в Уложенні досить чітко регулювалися питання добровільної відмови співучасників від вчинення злочину.

Безсумнівно, що норми Уголовного уложення 1903 р. в частині відповідальності співучасників злочину були сформульовані на високому для того часу нормопроектному рівні. Вони стали результатом узагальнення багатовікового досвіду законотворчої діяльності й послужили основою для дальшого розвитку інституту співучасті.

Наступний період становлення законодавства про відповідальність співучасників пов'язаний з епохою радянського законотворення. Перші нормативно-правові акти, якими регулювалися означені питання, носили характер декретів, постанов, а також інструкцій. Однак слід зазначити, що норми перших із них спрямовувалися переважно на боротьбу із посяганнями, котрі загрожували державному ладу. Вказана обставина значною мірою вплинула на врегулювання питань, що стосувалися інституту співучасті у злочині, розвитку якого в перші роки радянської влади приділялася значна увага. Це було обумовлено необхідністю боротьби з контрреволюцією, що, у свою чергу, вимагало вжиття рішучих заходів з ліквідації різного роду змов, заколотів, повстань, котрі були нічим іншим як особливою формою спільної злочинної діяльності. Крім того, не меншу небезпеку для держави носили у той час злочини в сфері економіки, які у багатьох випадках вчинювалися організованими групами та організаціями.

²⁴ Таганцев Н. С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. — СПб., 1904. — С. 105.

²⁵ Там же.



Кримінально-правові норми, у котрих йшлося про співучасть у злочині, зустрічаємо вже в перших нормативних актах, зокрема, у Декретах РНК від 8 травня 1918 року “Про хабарництво”²⁶, від 22 липня 1917 року “Про спекуляцію”²⁷, Постанові РНК від 19 вересня 1918 року “Про посилення кримінальної репресії за перевезення поза поштовим відомством листів, грошей та посилок”²⁸. Варто відзначити, що норми зазначених декретів і постанов носили загальний характер, у них не завжди розрізнялися співучасники й особи, причетні до злочину. Крім цього, не був розроблений принцип індивідуалізації відповідальності співучасників. Натомість встановлювався принцип рівної відповідальності всіх співучасників злочину, а також причетних до його вчинення осіб. Так, у Декреті “Про хабарництво” зазначалося: “такому ж покаранню (позбавлення волі на строк не менш п’яти років, з примусовими роботами на той же строк) піддаються особи: а) винні в давній хабара; б) підбурювачі, пособники та всі причетні до дачі хабара службовці”²⁹.

Таким чином, положення про співучасть дореволюційного законодавства не знайшли належного закріплення у перших декретах і постановах радянської влади. Інститут відповідальності співучасників потребував дальшої розробки.

Ситуація не покращилася й після прийняття 12 грудня 1919 року Керівних начал з кримінального права РСФСР, які представляли собою узагальнення законодавчої й судово-трибунальної практики із Загальної частини кримінального права за перші два роки існування радянської влади. Розділ V Керівних начал був присвячений питанням співучасті у злочині. Так, у ст. 5 вказаного розділу встановлювалося, що “за деяния, совершенные сообща группою лиц (шайкой, бандой толпой), наказываются как исполнители, так и подстрекатели и пособники. Мера наказания определяется не степенью участия, а степенью опасности преступника и совершенного им деяния”³⁰. Аналізуючи зазначені положення, науковці висловлювали міркування, що Керівні начала “відмовляються від інституту співучасті: з цієї точки зору немає жодної потреби встановлювати у конкретних справах роль підбурювачів, виконавців і пособників, а досить підходити до всіх співучасників з критерієм їхньої небезпеки”³¹. Критика вченими цих положень Керівних начал видається небезпідставною. До того ж цілком зрозумілим вбачається те, що не можна ступінь участі в злочині протиставляти ступеню небезпеки злочинця. Як відзначає Г. В. Шведов, між цими поняттями існує очевидний і нерозривний зв’язок³².

На нашу думку, як позитив розділу V Керівних начал слід визнати те, що у ст. 22-24 давалося визначення видів співучасників. Водночас, не можна не відмітити, що у вказаному акті не йшлося про організатора злочину, котрий є найнебезпечнішою фігурою. Крім того, поняття пособництва було визначено не зовсім вдало: воно містило в собі приховування й потурання, і в той же час закон нічого не говорив про обов’язковість наявності заздалегідь даної обіцянки вчинити зазначені дії. Отже, як вважало багато авторів, Керівні начала 1919 р. в рамках пособництва закріпили інститут причетності до злочину у вигляді заздалегідь не обіцяного приховування³³.

²⁶ Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства. (1917-1937 гг.): Учеб. пособие. — М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. — С. 37.

²⁷ Там же. — С. 33-34.

²⁸ Там же. — С. 38.

²⁹ Там же. — С. 37.

³⁰ Там же. — С. 59-60.

³¹ История советского государства и права. 1917-1947. История советского уголовного права. — М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции, 1948. — С. 171.

³² Шведов Г. В. Первый советский Уголовный кодекс. — М.: Высш. шк., 1970. — С. 63-64.

³³ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1959. — С. 229-230.



У Кримінальному кодексі РРФСР від 24 травня 1922 р. норми про співучасть були сформульовані більш вдало. У ст. 15 КК відзначалося: “за преступление наказываются как исполнители, так и подстрекатели и пособники. Мера наказания каждому из этих соучастников преступления определяется как степенью участия, так и степенью опасности преступника и совершенного им преступления”³⁴. Варто зазначити, що про організатора злочину у кодексі знову ж таки не згадувалося, а з переліку дій, вчинюваних пособником, було виключене посилення на потурання.

Не можна не звернути увагу й на той факт, що в Особливій частині КК РРФСР 1922 р. був реалізований принцип диференціації відповідальності співучасників злочину. Так, у ст. 68 КК встановлювалося: “укрывательство и пособничество всякого рода преступлением, предусмотренным ст. 57-67, не связанные с непосредственным совершением означенных преступлений или при неосведомленности об их конечных целях карается — лишением свободы на срок не ниже одного года”. У той час, як у відповідності зі ст. 58 КК мінімальний строк покарання для решти співучасників у цих злочинах допускався на строк не нижче п’яти років і лише за наявності пом’якшуючих обставин.

Слід відзначити, що 23 серпня 1922 року постановою ВУЦВК був затверджений перший Кримінальний кодекс Української РСР, положення якого стосовно розглядуваного питання не відрізнялись від приписів КК РРФСР.

Прийняті 31 жовтня 1924 року постановою ЦИК СРСР Основні начала кримінального законодавства містили лише загальні принципові положення. Питання співучасті регулювалися ст. 12, у якій вказувалося лише таке: “меры социальной защиты применяются в отношении всех соучастников (подстрекателей, исполнителей, пособников) в зависимости, как от степени их социальной опасности, так и от степени участия в преступлении”. Основні начала, таким чином, у порівнянні із КК РСФСР 1922 р., передбачають відповідальність співучасників на підставі двох критеріїв — ступеня суспільної небезпеки співучасника та ступеня його участі у злочині. Про третій критерій — ступінь небезпеки вчиненого злочину, у законі не згадувалося. У другому Кримінальному кодексі РРФСР від 22 листопада 1926 року, а саме в ст. 18 вже містилися приписи щодо необхідності врахування усіх трьох критеріїв: “меры социальной защиты судебно-исправительного характера определяются для каждого из соучастников в зависимости как от степени их участия в данном преступлении, так и от степени опасности этого преступления и участвовавшего в нем лица”.

Слід зазначити, що основним недоліком розглянутих законодавчих актів було те, що вони не містили визначення поняття співучасті. Цього не можна сказати про Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р., що вирізнялися істотними змінами у регулюванні питань про відповідальність співучасників.

Так, у ст. 17 Основ уже давалося визначення співучасті, під якою визнавалася умисна спільна участь двох і більше осіб у вчиненні злочину. Як відмітив М. А. Шнейдер, за такого визначення відпадає підстава для визнання співучасті у необережному злочині³⁵. Більш того, у відповідності зі ст. 17 співучасниками, крім виконавців, підбурювачів і пособників, визнавалися організатори. Також в Основах вказувалося, що пособництвом вважається лише заздалегідь обіцяне приховування. Відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування згідно ст. 18 наступала лише у випадках, спеціально передбачених

³⁴ Хрестоматия по истории отечественного государства и права. 1917-1991 гг. / Под ред. О. И. Чистякова. — М.: Зерцало, 1997. — С. 74.

³⁵ Шнейдер М. А. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. — М., 1959. — С. 14.



законом. При призначенні покарання бралися до уваги ступінь і характер участі кожного зі співучасників у вчиненні злочину. Про ступінь небезпеки особи, що брала участь у злочині, у законі не йшлося.

Прийняття Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік зробило значний внесок у розвиток інституту співучасті. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. повністю повторив положення про співучасть, котрі були закріплені в Основах.

2 липня 1991 року Верховною Радою СРСР було прийнято нову редакцію Основ кримінального законодавства. Однак у зв'язку з розпадом Союзу РСР вони так і не набрали чинності. Водночас, незважаючи на це, вважаємо, що положення про співучасть, котрі містилися у вказаному акті, заслуговують на увагу. Насамперед слід відзначити, що поняття співучасті сформульовано по новому. У ньому містилась вказівка не лише на умисну участь, але й на участь у здійсненні умисного злочину³⁶. Дії співучасників більш детально конкретизовано. Також суттєвим було те, що в ст. 20 Основ наводилося поняття організованої групи: “злочин вважається вчиненим організованою групою, якщо він вчинений двома або більше особами, які попередньо об'єдналися з цією метою у стійку групу”.

Із здобуттям Україною незалежності, зміною соціальних, економічних, політичних і суспільних відносин виникла потреба у перегляді положень кримінального законодавства. П'ятого квітня 2001 р. Верховною Радою України прийнято новий Кримінальний Кодекс України³⁷, в котрому інститут співучасті у злочині набув подальшого розвитку. Так в КК передбачено самостійний Розділ VI Загальної частини, присвячений питанням співучасті у злочині. У ньому знайшло своє відображення уточнене поняття спільної злочинної діяльності, конкретизовані дії співучасників, сформульовані правила кваліфікації дій співучасників, дається поняття групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованої групи й злочинної організації. В новому Кримінальному кодексі, порівняно з попереднім законодавством, норми про співучасть набули чіткого характеру.

Підсумовуючи викладене, варто, на наш погляд, відмітити, що вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність в частині регламентації інституту співучасті пройшло багатолітній етап розвитку. Виникнувши на ранніх етапах становлення вітчизняного законодавства у вигляді розрізнених згадувань про відповідальність учасників злочину, положення про спільну злочинну діяльність поступово сформувалися у самостійний інститут кримінального права.

Водночас, необхідно зауважити, що окремі приписи чинного закону про кримінальну відповідальність видаються дискусійними, зокрема, в частині визначення форм спільної злочинної діяльності, умов звільнення від кримінальної відповідальності окремих видів співучасників та ін. У зв'язку з цим вважаємо, що наукова розробка вказаних проблемних питань неможлива без урахування історії розвитку вітчизняного законодавства в цій сфері.



³⁶ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1953-1991 гг.): В 2 ч. Законодательство СССР. — Казань: Изд-во Казан., ун-та, 1992. — Ч. 1. — С. 240.

³⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ВВР. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.